

Les arrels pre-cristianes del pessebre de Nadal

Les figures del pessebre semblen inspirades en el món dels pastors i del camp. L'observació no és del tot errònia, però cal matisar que ho és en la mesura que és en aquest món que s'han mantingut els vincles amb la religiositat pre-cristiana o pagana.

Tot i que, a primer cop d'ull, el pessebre pot semblar un espai cent per cent cristià, creat, mercès a l'impuls de Francesc d'Assís, la mitjanit de Nadal de l'any 1223 per a la glorificació del naixement de Jesús, el cas és que aquesta mena de representacions figurades ja es donaven amb molta anterioritat. Segons En Pepe Rodríguez, en el seu llibre *Mitos y ritos de la Navidad*, els pessebres "van arrencar, més o menys, al mateix temps que l'Església Catòlica va començar a tenir el control de l'ortodòxia cristiana després del concili de Nicea (325)", car ens fa saber que, en un tros de sarcòfag de la primera meitat del segle IV, ja hi trobem representada l'adoració dels pastors, el bou i la mula. I en un altre fragment del mateix segle, trobat a Barcelona, hi figura una escena de l'Epifania, amb la Mare de Déu, el Nen i els Reis.

Sembla, doncs, que el que devia fer Francesc d'Assís, quan va sol·licitar autorització al papa Honori III per realitzar el seu pessebre, no fou inventar re, sinó recollir alguna mena de tradició popular o margi-

pular Catalana, que "el pessebre casolà esdevé com un santuari domèstic, mena de continuïtat dels lararis romans".

Si, doncs, els pessebres, vinguessin a ser la continuïtat de les representacions dels déus pre-cristians, aquests, només serien els dels romans? No hauria quedat un pòsit religiós a la Península Ibèrica que ens permetés de parlar d'aquest mateix confinium, però a través de les divinitats ibèriques o de les seves plasacions simbòliques? Jo crec que sí, que aquesta influència es pot resseguir, socialment, en el primer teatre sagrat i, familiarment, en el pessebre. I que els elements de l'un i de l'altre s'entrecreuen amb una gran facilitat. Per posar-ne tan sols un exemple, és ben sabut que antigament les representacions de la Patum es feien a l'interior de l'església i que constituïen un element més de la festivitat del Corpus. Ara: tant a la Patum com a les processons del Corpus, la Mulassa (Mula fera o Mula guita) tenia un paper especial. No sabem encara exactament què representava, però sí que es pot afirmar que era quelcom religiós. En algunes cançons i llegendes l'ase pren el lloc de la mula. Això ens ajuda a entendre per què al País Basc és l'Ase Roig qui s'apareix als qui tenen relació amb el Diable, o per què, a tot arreu d'Europa, sovint aquesta divinitat pre-cristiana pren la forma de l'ase. Per aquest motiu podem ara comprendre per què Tertul·lià, a *Les Nacions*, re-

nal i modernitzar-la amb l'exquísida i misticisme religiós que tant el van caracteritzar. Si hi afegim que una llegenda escampà que la imatge de pedra del Nen Jesús es convertí, per raó d'un miracle, en un nen viu, podem entendre encara més l'èxit de la propagació i l'arrelament d'aquesta iniciativa nadalenca.

Amb tot, allò que En Pepe Rodríguez no té en compte és que ja entre els romans, en aquestes mateixes dates, hi havia el costum de fer unes representacions amb els déus de la llar, que eren guarnits de verd i amb candeles a fi de recordar i evocar els avantpassats difunts. Tenint això en compte, En Joan Soler i Amigó ha signat amb gran encert, a la seva *Enciclopèdia de la Fantasia Po-*

treia als no-cristians: “vosaltres adoreu tota mena d’ases” i per què justament aquests gentils també retreien als seguidors de Crist que adressin un déu-ase, un déu amb cap d’ase. Amb encert ha apuntat En Louis Charbonneau-Lassay, a *El Bestiario de Cristo*, que “l’ase sembla haver-se acostat a la Persona de Jesucrist més que cap altre animal domèstic”. L’ase, doncs, en forma de mula, té, alhora, un paper rellevant al pessebre, al costat del bou. Ambdós animals no figuren en cap relat evangèlic canònic de l’Epifania de Jesús; però, com que són indispensables en el naixement del pessebre, és evident que no provenen pas de la tradició judeo-catòlica, sinó que formen part del llegat religiós pre-cristià. Per això, sempre és un bou que, llaurant, troba les imatges de les marededéus; i justament per això el déu egipci Apis és un bou, o, a Geòrgia, per Sant Jordi, hom sacrificava un bou i en repartia la carn entre els assistents a la cerimònia, que se la menjaven quasi com si es tractés d’una comunió. No és estrany, tampoc, que en la cultura ibèrica el bou fos una divinitat agrària i lunar, relacionada amb la fecunditat i que, conseqüentment, la nostra tradicional escudella de Nadal hagi de contenir la carn de bou entre les “quatre carns” indispensables que la componen. Així mateix, com que el lloc d’aquest bou és l’interior d’una cova, es pot relacionar amb facilitat amb Beigorri, la vedella vermella que esdevé el geni guardià de les coves basques; o amb Txalgorri, el toro vermell de la mitologia èuscara, que, segons Olivier de Marliave, “acompanya [la gran divinitat femenina] Mari o la seva família en el món subterrani”.

Un altre element essencial del pessebre són els pastors. En les cançons de Nadal i al llarg de la literatura neotestamentària es veu una relació estretíssima entre Déu i els pastors. I Crist mateix va identificar-se amb un anyell. Des d’aquest aspecte, pren un gran sentit que siguin justament els pastors els primers a rebre la bo-

Ja entre els romans, en aquestes dates, hi havia el costum de fer unes representacions amb els déus de la llar.

na nova del naixement del nou déu i els primers a adorar-lo. Així s’escenifica en alguns autosacramentals i també al pessebre, a l’Anunciata: és una revelació nocturna que s’adiu perfectament amb tantes altres celebracions rituals o d’iniciació pre-cristianes que duraven fins a l’alba, entre les quals hi ha la famosa “Missa del Gall” o les juntes de bruixes. Doncs bé: En José Miguel de Barandiaran, en el seu *Diccionario de Mitología Vasca*, ens apunta que el principal déu èuscar, Basajaun, “és el geni protector dels ramats” i vetlla cada nit el bon son dels pastors. Sense menystenir, alhora, que la Nit de

Nadal és també anomenada la Nit de les Bruixes.

Evidentment, al pessebre, no hi pot mancar la filosa. Ultra el fet que Penèlope es va passar la vida filant, esperant que Ulisses tornés i que el principal personatge del món mític mallorquí és “la Balanguera” (que “fila que fila sa filosa”), també Mari, la gran deessa basca, és representada filant a l’entrada d’algunes coves. Per això mateix hom ha elaborat, en les cançons populars, que la Mare de Déu també “quan era petita / anava a costura”, en un intent d’aproximar, així, la religió primitiva amb la que naixia. En aquest caient, no és estrany que les xanes asturianes (una barreja de fada i dona d’aigua) també “filin amb filoses d’or”, segons que reporta En Constantino Cabal en la seva *Mitología Ibérica*. O que la gran fada Melusina sigui també una teixidora. Per En Claud Gignebert la relació de la filosa amb personatges mitològics seria un dels trets “d’una religió que treia del gest quotidià de la filosa la certesa d’un lligam amb el més enllà”. No ens ha de sobtar, per tant, que tinguem una constatació arqueològica de totes aquestes conjectures, puix que En Juan Blázquez i En Fernando Quesada (a la *Revista de Arqueología*, núm. 224) van d’acord a dir que el jaciment ibèric d’El Amarejo, per raó de les estatuets votives que s’hi han trobat, “havia d’estar en relació amb alguna deessa venerada com a protectora o creadora de l’art de teixir”.

Però no només fent anar Maria a costura, el cristianisme intentava d’apropar-la a Mari: el fet mateix que sigui adorada en una cova és un dels senyals més reve-

ladors d’això que exposo, t a l

En aquesta doble pàgina, algunes de les figuretes del pessebre: la mula, la filosa, el pastoret i el bou. Quan Francesc d’Assís va sol·licitar autorització al papa Honori III per realitzar el seu pessebre, no va inventar re, sinó que va recollir alguna mena de tradició popular o marginal i la va modernitzar amb l’exquisedesa i el misticisme religiós que tant el van caracteritzar.

El caganer és la figura més popular del pessebre català. Posat sota el pont (del trànsit místic) o al costat del portal del naixement, podria ser una mena d'indicador de la proximitat de la revelació divina.

com Mari també era venerada a les coves. Els bascos de molts pobles hi anaven en processó i li portaven regals. Si ens hi fixem bé, el nostre pessebre tradicional també imita una processó, on tota mena de gent, seguint un camí, porta regals a una cova. I, així com Mari, segons En Marliave, "posseeix el domini del Cel", Maria és també "la reina dels Cels".

Finalment, hom ha remarcat que "la figura més popular del pessebre català" és el caganer. D'entrada, sobta que quelcom relacionat amb la merda pugui tenir cabuda en una representació que pretén reivindicar la puresa del Nadal i del naixement de Crist. Com era previsible, les figures i elements iconogràfics de caire escatològic es troben en les més diverses cultures i mitologies. Tal com han indicat En Jordi Arruga i En Josep Manà, en el seu preciosíssim llibre, *El Caganer*, "entre els personatges més antics d'aquesta

iconografia hi ha unes estàtues egípcies de bronze que reproduïen divinitats, les quals són possiblement caganers". Pel que fa als vincles entre la defecació i alguna forma de religiositat, tenim -tal com adverteix En Pepe Rodríguez- que al cadirat de la catedral de Ciudad Rodrigo, a Salamanca, hi

ha un caganer, i un altre amb barretina és representat en una gàrgola del portal de Sant Iu de la Seu de Barcelona. A mi, em sembla evident que antigament hi havia una relació entre la defecació i una forma de l'espiritualitat. El significat d'aquest vincle avui és totalment velat, però jo crec que s'hauria de relacionar amb la neteja fecal que produeixen certs enteògens quan s'ingereixen a fi de provocar visions místiques. L'antropòleg Josep M. Fericgla explica en el seu llibre *Els jíbaros, caçadors de somnis*, que així li esdevingué en prendre l'aiahuasca entre les indis shuar, poc abans que la seva consciència fos alterada. El caganer, doncs, posat sota el pont (del trànsit místic) o al costat del portal del naixement, podria ser una mena d'indicador de la proximitat de la revelació divina.

Jordi Bilbeny

Edicions 62

Edicions 62

Editorial Empúries

Ernst H. Gombrich
Breu història del món

Empúries Narrativa

Editorial Empúries

J.K. Rowling
Harry Potter
i la cambra secreta

Empúries Narrativa

